

ISSN 1402-2117
Årg 3 Nr 2

"Hänna köm ägge bårte katta!"

DAUM-KATTA

VINTERRBLAD FRÅN DIALEKT-, ORTNAMNS- OCH FOLKMINNESARKIVET I UMEÅ, 1996

Tramset Dunsen från en tjock katt får forskarna i arkivsalen att rycka till. Vadnu, vadnu? Är detta den nätta, smidiga varelse som man brukar se där högst på arkivskåpet? En otäck kattfrämling? Ack nej. Detta **är** verkligen DAUM-KATTA, den berömda, den alltid vakande, som blivit aningen rundnätt och därför lite tyngre i nedhoppet - men ändå på något sätt sig lik. Villig, förstår vi, till en stunds lågmält samtal. Vi närmar oss den sköna.

- Och du mår bra, tycks det?

- Jovisst, satsningen på gastronomi var helt riktig! Helt riktig! Härom veckan var det invigning av Gastronomiska rummet och jag satte på mig en stilig rosett och en nordnorrländsk storserviett runt halsen. Landshövdingeparet Johansson var i stan! Fina människor som förstår sig på mat. Jag träffade massor av intressanta gäster som alla fick höra mina matminnen.

- Det var kanske inte vad de väntat sig. Du är lite rundare, förresten - det kan inte bara ha varit minnen?

- Vilka ljuvliga smörgåsar! Håkan Lundgren berömde mig för min päls och frågade om jag ville smaka på DAUM-surpriser. En sån finess den mannen visar. Laxen var deliciös. Han hade säkert fångat den själv! J A Linders dricka begrep jag mig inte på. Måste ha blivit något misstag i bryggningen.

- Men recepten och böckerna då?

- Jodå, jag såg nog hur de utlagda recepten gick åt. Alla sprang hem för att laga något nytt och gott. Hyggligt av Elin Johansson att bära med sig så mycket böcker. Men nu vill jag ha hjälp upp på skåpet igen. Det är svårare att hoppa uppåt har jag märkt. Däruppe har jag ett recept som jag ska läsa när hungern blir för svår. Det lär ju bli magrare tider, sägs det, för oss på arkiven!

Så är det, tänker vi, och hjälper upp den tjocka katten till hennes nya favoritrecept på arkivskåpet - Soppa på en spik.

Personalen

"Hänna köm ägge bårte katta!" Uttrycket finns belagt på många håll i Västerbotten och Norrbotten och betyder ordagrant 'Nu kommer ägget ur kattan'. Innebörden är ungefärligen - med ett annat uttryck som knyter an till djurvärlden: 'detta är pudelns kärna'.

- 1 -

DAUM:S PERSONAL HÖSTEN 1996

Stig Sjödin, Ola Wennstedt, Angelica Lindgren, Jan Nilsson, Catherine Eriksson, Lennart Svalbäck, Staffan Lundmark, Tommy Björkudd, Henrik Wikström.

DAUM-KATTA är ett oregelbundet utkommande organ för Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå. Tidigare nummer går att få tag i!

I detta nummer rätt mycket om mat men också om musik och ramsor. Alltid lär man sig något i DAUM-KATTA!

Nästa nummer utkommer när DAUM-KATTA så vill, mars kanske eller maj.

- 2 -

Notiser, sen sist

- Datorrådet vid Umeå universitet beslöt vid sammanträde i början av året att DAUM inte skulle få ligga under domänen *umu.se*. Misstag, trodde vi. Borde inte arkivet i detta fall kunna betraktas som en del av universitetet? Vi fick gott stöd av universitetsinstitutionerna, av länsbibliotekarien och av den vetenskapliga referensgruppen. Datorgruppen vid myndigheten, med Stig Isaksson och Ola Wennstedt i spetsen, gjorde ett utkast till skrivelse som direktören, Jan Paul Strid, efter några justeringar så småningom tillställde datorrådet. Datorrådet beslöt den 16 augusti att föra ärendet till SUNET.

DAUM:s hemsida förnyas då och då. Nu finns t ex hela biblioteket inlagt. Dessutom har Ola Wennstedt lagt in ljudexempel i form av några smakbitar med dialektprov från Västerbotten och Norrbotten.

Apropå DAUM-KATTA (som ju finns på nätet), härmed ett citat, en hälsning per e-post från en okänd surfare i somras.

Hej. Jag satt och pratade med en kompis för några minuter sen och sa bland annat, angående sökning av information, "skriv du kallgröt så hitt'n e sida me dä", varpå han replikerade att mycket hittar du men inte det. Alltså la jag på och gjorde en sökning på Yahoo och hitta hit: (<http://www.umu.se/daum/katta04.html>). Det blev ytterligare ett russin i internet-kakan. Nu ligger det alltså ett bokmärke till den här sidan och allt tack vare "kallgröt".

- Jan Nilsson opponerade i Uppsala i slutet av april på en avhandling av Rut Boström Andersson, *Folkliga fågelnamn. Artnamn för beckasinfåglar i nordiska språk*. En artikel om boken beräknas komma i nästa nummer av Svenska landsmål.
- I maj sammanträdde den vetenskapliga referensgruppen. Gunnar Pellijeff deltog i sammanträdet och blev vederbörligen hyllad för sin senaste bok i arkivets ÖNON-serie, nämligen *Ortnamnen i Övertorneå kommun*.

Sammanträdet var det sista i formell mening med referensgruppen. Vår strävan är dock att fortsätta samarbetet mellan DAUM och de vetenskapliga rådgivarna.

- Styrelse- och arkivchefssammanträde ägde rum den 6 och 7 juni i Umeå. Utöver sedvanliga förhandlingar, vid vilka protokoll fördes, hände också somligt nöjsamt. Man gjorde en bussresa runt Umeå, njöt av kaffe och våffla på Brännlands värdshus och lyssnade på Krister Stoor när han jojkede. På kvällen blev det Sävargårds-middag för styrelse, arkivchefer och DAUM:s personal. J A Linders ande svävade, liksom musiken, över middagen. Det sjöngs en vacker visa som diktats av J A Linder, varvid Folke Bohlin insåg hur den egentligen borde hänga ihop. Staffan Lundmark och Ola Wennstedt musicerade och Krister Stoor återkom med nya jojkar. Se det var en trevlig afton!

Ett par veckor senare upptäckte en av DAUM utsänd tvåmannakommitté att Linders visa i original från omkring 1820 (i Forskningsarkivet) såg precis ut som Folke Bohlin menade att den borde ha sett ut. Emendationen var med andra ord korrekt. Vilken forskare!

- 3 -

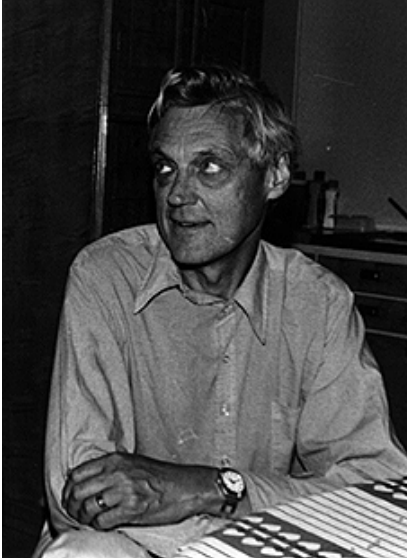
-
- Ett celebret besök på DAUM gjordes i augusti av Holger Hanson, tidigare välkänd violinist i Radiosymfonikerna numera pensionär och bosatt i Halmstad. I ungdomen var Holger Hanson också välkänd som låtspelare i Bodentrakten. Han kunde nu tillsammans med Martin Bylund och Torbjörn Näsbom från Ume-symfonikerna demonstrera sina gamla färdigheter vid en inspelning som gjordes i missionshuset i Hössjö. Staffan Lundmark skriver i detta nummer lite mer om besöket.
 - Elin och Sven Johansson, landshövdingepar i Umeå 1978-91, donerade i slutet av maj sitt privata matarkiv och sin samling av gastronomisk litteratur till framtida gastronomisk forskning och undervisning vid Umeå universitet. Donationen innebär att en stor och vacker gåva nu finns tillgänglig på DAUM, förvaltd gemensamt av DAUM och etnologiska institutionen vid Umeå universitet.

Den 11 oktober invigdes på DAUM *Gastronomiska rummet*. Ett femtiotal gäster hade kommit till den högtidliga festligheten som kan sägas innebära startskottet för gastronomisk forskning vid universitetet. Donator själv, Elin Johansson, invigde genom att - som sig bör - klippa ett blågult band, diskret övervakad av maken Sven. Denne passade på att överlämna ett åtråvärt gastronomiskt diplom till DAUM. *Gastronomiska rummet* är början till något mycket större, sa Jan Nilsson när han hyllade Elin Johansson. Det spelades vackert av Staffan Lundmark, det åts och dracks och pratades sakkunnigt och uppyrmt om gastronomi.

- Drickan som serverades, J A Linders dricka, är fövärd en särskild notis. Den ovan nämnda tvåmannakommittén hade nämligen gjort ytterligare ett fynd i Forskningsarkivet, nämligen ett ca 150-årigt handskrivet recept av den i så många sammanhang välkände pastor J A Linder. Under stort hemlighetsmakeri och diverse ystert porlande i arkivets hemligare hålor hade denna dryck bryggs på nytt. Bryggmäster har Lennart Svalbäck varit. Vi tror att drickan föll mången gäst på läppen. Receptet har hur som helst haft en strykande åtgång!

- Astrid Lundgren har arbetat intensivt och framgångsrikt med sin bok, *Ordbok över Nysätramålet. En nordvästerbottnisk dialekt*. Om den snart utkommande boken berättar hon själv i detta nummer av DAUM-KATTA.
- Henrik Wikström och Tommy Björkudd heter våra nya duktiga medarbetare. De hälsas välkomna!

Jan Nilsson

En av DAUM:s främsta välgörare har gått bort, professor Karl-Hampus Dahlstedt. Vi sörjer en god vän och en mångsidig språkman som både i ord och handling alltid lika generöst varit ett stöd för DAUM och oss alla medarbetare.

- 4 -

SOFI:s värld

Inom SOFI pågår på olika nivåer en intensiv diskussion om myndighetens verksamhet. Som exempel på innehållet i denna diskussion lämnas härmed ett par notiser och några synpunkter som kan intressera DAUM-KATTAS läsekrets.

1. Den ekonomiska ställningen inom myndigheten är alarmerande. Enligt uppgift från SOFI:s kansli skall under budgetåren 1997 och 1998 en besparing på 2.4 miljoner kronor åstadkommas med en rad uppsägningar som följd. För en liten myndighet är detta naturligtvis mycket kännbart.

Ett förslag i årets kulturproposition innebär att direktör och kansli på tre personer skall flyttas från Uppsala till Linköping år 1998. Det lämnas i propositionen inte någon egentlig förklaring till varför denna flyttning skall genomföras. Det framgår endast att datorkompetensen i Linköping, där f ö inget SOFI-arkiv finns, på något sätt skulle vara anledningen. Denna kompetens kan naturligtvis inte på något sätt ifrågasättas men man bör ändå påminna om att liknande kompetens - av tillräckligt slag - faktiskt också finns vid Uppsala universitet (liksom vid Umeå universitet och vid andra universitet i städer med SOFI-arkiv). Man bör i detta sammanhang också påminna om att det stora ortnamnsdataprojektet inom SOFI nyligen har startat - utan anknytning till Linköpings universitet.

Från umensisk horisont förefaller det vara en bisarr idé att flytta ett kansli med enbart administrativa uppgifter från en universitetsort till en annan därför att myndigheten i sina vetenskapliga discipliner skall utveckla redan tillgänglig datorkompetens. (Idén förefaller därtill i sig stötande i och med att denna flyttning, med de kostnader den kan medföra för det allmänna, skall genomföras samtidigt som en rad uppsägningar drabbar personalen.) Det synes mot denna bakgrund naturligtast att låta kansliet stanna kvar i Uppsala. Och varför inte i de planerade lokalerna i Arkivcentrum?

2. En vital fråga på längre sikt är myndighetens framtida organisation. Myndighetsstrukturen i SOFI kännetecknas i dag av en tydlig koncentration till ledningen, enkannerligen till direktören. Denne har i och för

sig en styrelse vid sin sida, en styrelse som dock i teori och praktik har en mycket svag ställning.

En tydlig centraliseringstendens har karakteriserat myndigheten under dess treåriga tillvaro. Från Umeås sida har farhågor för en dylik utveckling hela tiden framförts. I och med höstens kulturproposition markeras dock ett synsätt som generellt sett innebär att regionalt ansvar betonas. Arkivens, t ex DAUM:s, relativa självständighet bör därmed kunna säkras. Borde inte då en allmän översyn av myndigheten komma till stånd redan nu?

DAUM:s vetenskapliga rådgivare har under ordförandeskap av arkivchefen diskuterat den aktuella situationen. Följande citat är hämtat ur protokoll från sammanträde den 11 oktober 1996.

§ 4. Ordföranden redovisade de avsnitt i höstens kulturproposition resp budgetproposition där SOFI behandlas. Den diskussion som följde kan sammanfattas på följande sätt:

DAUM:s vetenskapliga rådgivare stöder den strävan mot regionalt ansvar som karakteriserar kulturpropositionen (1996/97:3). En verksamhet som särskilt gynnas av decentralisering är den som bedrivs vid dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkiven. De åtta (alternativt fem) SOFI-arkiven arbetar med högst varierande inriktning. För DAUM:s del - med det regionala ansvarsområdet Västerbottens och Norrbottens län - kan inriktningen sammanfattas under rubriken *Tre kulturers möte*, dvs mötet mellan svenskt, samiskt och finskt. *Tre kulturer* är f ö också titeln på den årsbok som DAUM och Johan Nordlander-sällskapet tillsammans planerar att utge.

- 5 -

Det är glädjande att man i *budgetpropositionen* (1996/97:1) apostroferar myndigheten för den nyorientering som har kännetecknat arbetet i det att SOFI har prioriterat den pågående digitaliseringen av arkivens samlingar.

Viktigt synes nu vara att man i kulturpropositionens anda strävar efter en utveckling mot större *självständighet* för resp region och arkiv. I en tid då universiteten så påtagligt har öppnat sig och blivit *regionala* centra - också för folkbildningssträvanden av traditionellt slag - bör man ej bortse från tanken att låta SOFI-arkiven utvecklas som självständiga enheter i anslutning till resp universitet.

DAUM:s vetenskapliga rådgivare stöder kulturpropositionens formulering att det "efter ytterligare en tid finns anledning att göra en utvärdering och på nytt se över arkivväsendet" (s 155) men vill hävda att *denna utvärdering bör starta redan nu*.

Den intresserade läsaren kan vända sig till undertecknad som gärna tar emot synpunkter och svarar på eventuella frågor.

Jan Nilsson

- 6 -

Till minnet av Karl-Hampus Dahlstedt

Den 23 juni avled Karl-Hampus Dahlstedt, 79 år gammal, efter att ha drabbats av den svåra Parkinsonsjukdomen, som sakta bryter ner kroppen och gör den allt mindre funktionsduglig. Men ännu någon månad innan han dog, kunde jag lyssna på ett samtal mellan honom och en av de äldre sköterskorna på sjukhemmet. Hon var från Skalmodalen uppe vid norska gränsen, trakter som Karl-Hampus kände väl till, och de resonerade om gemensamma bekanta som hade bott där.

Efter studieåren i Uppsala tjänstgjorde Karl-Hampus Dahlstedt vid Uppsala universitet ända till 1967, då han

blev professor i allmän språkvetenskap, först tre år i Stockholm och sedan här i Umeå till pensioneringen 1982. Men han var norrlänning. Han växte upp i Ådalen i Ångermanland en dryg mil ovanför Sollefteå. Det var på Österåsens sanatorium, där hans far var överläkare.

Och norrlänning var han verkligen i alldeles ovanligt hög grad. Huvuddelen av sin forskning ägnade han åt norrländska dialekter. Han blev för övrigt en av våra främsta dialektforskare genom tiderna. Han kämpade för Norrland på olika sätt och tog en mängd initiativ för att berika det norrländska kulturlivet. Här skall bara nämnas ett av dessa, men ett för oss här på DAUM viktigt. Det var när han 1954 tillsammans med några Uppsalaforskare och några för saken engagerade Umebor stiftade Folkmåls- och folkminnesundersökningen (senare -institutet) för övre Norrland (FFÖN), som så småningom blev det DAUM som vi nu har. Han stödde DAUM:s verksamhet aktivt, så länge han förmådde.

Man behöver inte leta länge i DAUM:s samlingar för att finna uppteckningar och inspelningar av honom. Många av dem är gjorda i Vilhelmina, Åsele och Anundsjö, socknar som var viktiga för honom i hans arbete med de båda böckerna om Vilhelminamålet. Här följer en berättelse av honom själv från en av dessa uppteckningsfärder på 40-talet - upptecknaren cyklade på den tiden. Den finns publicerad (i omtryck 1987) i hans bok "Från Quartier Latin till Grisbacka". Den visar att det inte alltid var så lätt att uppteckna dialekt och att få svar på sina frågor.

Mycket är svårt vid dialektuppteckning i fältet, men att lista ut vad ord har för genus hör till det krångligaste. Många informanter vet inte vad genus är. Detta är en självklar utgångspunkt. Men många är heller inte medvetna om hur de själva säger, *han* eller *hon* om t.ex. en *bro*, fastän de talar riktigt efter sin oskrivna och omedvetna grammatik. Hur många *åbroar* och *farstubroar* har jag inte diskuterat i mina ofta fåfänga försök att få höra ett *han* eller *hon*.

Men ibland kommer lyckans ögonblick också till en genusforskare. Hon bodde i en torpstuga i Rudsjö by i Fjällsjö, jag cyklade förbi en lördagsafton i augusti 1948. Hon satt på brotrappan och njöt av den vackra aftonen. Ingen hade rekommenderat Kristina Persson, f. 1875, som sageskvinna. Men jag stannade, för jag hade misslyckats med genus hela dagen, och hälsade och satte mig hos henne i den sköna aftonsolen. Försiktigt började jag tala om *bro*-konstruktioner, apropå den åbro som syntes på kort avstånd från stugan. Hon var positiv. Och snart lämnade jag konstruktionsdetaljerna i brobyggen, när jag märkte att denna kvinna var medveten om sitt språk, och slängde fram den fräcka frågan:

- Säger man *han* eller *hon* om en bro?

Svaret kom kvickt:

- Här säj vi *hun* om broen, men inom Lappland - öunnerlit nog - sä säj *döm* han.

Det var Sigvard Wallströms avhandling som hade fäst min uppmärksamhet vid detta lappländska drag i dialekterna, men Kristina Persson hade tydligen varit före mig

Sigurd Fries

- 7 -

Ett musikermöte i Hössjö.

En folkmusikinspelning som många har sett fram emot ägde rum i Hössjö den 10-11 september. Konsertmästare Martin Bylund, Umeå, har sedan många år haft idén om att spela in Holger Hansons låtspel. De båda har ett förflutet i Sveriges Radios symfoniorkester. Det dröjde flera år innan Martin upptäckte att Holger hade en gedigen bakgrund som låtspelare, därtill med ett spelsätt som han inte hade hört förut. De båda vännerna flyttade från Stockholm. Holger söderut och Martin norrut. Åren gick men till sist kände dom att inspelningen bara måste göras. I almanackan dök ett par dagar upp som helt kunde ägnas åt detta. Nu eller aldrig! Den snart 80-årige Holger satte sig bakom ratten och anträdde färden från Halmstad till Umeå, där Martin Bylund installerade inspelningsutrustningen i det gamla bönhuset i Hössjö. Inspelningen skulle göras med naturlig akustik och genom att placera sig en bra bit utanför stan så minimerades risken för trafikbuller.

Ett på många sätt lyckat musikermöte skedde här genom att violinisten och folkmusikentusiasten Torbjörn Näsborn kunde medverka. Nu kunde låtarna dokumenteras både i Holgers soloversion och i duettform. Torbjörn hade förberett sig med hjälp av noter och efter ha fått en "lektion" av Holger i den speciella stråktekniken så gick det som en dans. Kadriljer, valser och hambo-polskor ur stospelmannen Karl-Viktor Burmans repertoar blev vid detta tillfälle inspelade med det spelsätt som var så typiskt för honom.

Holger Hanson träffade Burman för första gången år 1929 vid en spelmansstämma i Boden. Fram till Burmans död år 1946 så togs alla tillfällen i akt att spela tillsammans. Ibland nästan dygnet runt. Karl-Viktor Burman, som även kallades "Spel-Viktor" var född år 1872 i Burträsk, Västerbotten. Han visade tidigt ett starkt musikintresse. Fadern gjorde en lådfiol åt honom och av modern lärde han sig de första låtarna. Endast nio år gammal spelade han på sitt första bröllop. Fantastisk musik flödade ur underbarnets instrument. Bröllopgästerna häpnade och snart var han engagerad vid alla bröllop i trakten. Han lärde känna fiol och klarinettspelmän men dessutom en "visselkonstnär" som försåg Karl-Viktor med över dussin kadriljer. Vid 18-års ålder tog han anställning vid stambanebygget och bosatte sig till sist i Hundsjö utanför Boden. Kanske kände han igen sig själv som liten då han år 1929 träffade Holger Hanson. Norrbottens-Kuriren rapporterade om Holgers debut: "Dagens publikgunstling blev den elvaårige Göran Holger Hansson från Lakaträsk, vilken spelade en vals med en kläm och teknisk skicklighet, som kom grånade spelmän att spärra upp ögon och öron. Publikerna stampade och skrek, krävande extranummer, vilket den också fick. Nya ovationer. Pojken blev förstörd av succén, men någon rampfeber visade han inte". Efter detta så började livet på scenen för Holger. Han uppträdde tillsammans med Karl-Viktor Burman, Jon-Erik Öst och många andra. Så småningom blev det dags för musikstudier, vilket inte var ekonomiskt okomplicerat när man, som Holger, kom från ett fattigt hem i 30-talets Norrbotten. Efter att ha gått musiklinjen vid Ingesunds folkhögskola så blev det dags för Kungl. Musikhögskolan och därmed också upptecknandet av Karl-Viktors låtar. Burman hade sagt till Holger att "när du får utbilda dig, då ska du teckna upp låtarna". Arbetet med detta blev intensivt och målmedvetet. Karl-Viktor utförde låtarna med en precist utförd stråkföring som gav en speciell karaktär. Ingen möda sparades vid upptecknandet. Karl-Viktor var väl medveten om sin konst och nu noterades i detalj de låtar som han ansåg som viktigast att bevara. År 1969 publicerades uppteckningarna : "27 låtar efter Karl Viktor Burman, upptecknade och arrangerade för två fioler av Holger Hanson" (Utg. av Västerbottens Spelmansförbund). Andrastämmorna utvecklade Holger när dom spelade tillsammans. Karl-Viktor var glad över stämspelet, som för honom innehöll en hel del moderniteter. Holger kommer ihåg hur överraskad Karl-Viktor blev när andrastämman skapade, för honom, ny harmonik. Det är dessa arrangemang som nu spelades in i Hössjö.

Holger Hanson har fört arvet från Karl-Viktor Burman och dennes läromästare vidare. En glad musikarkivarie från DAUM kunde föra det inspelade bandet i säkerhet. DAUM tackar Holger, Martin och Torbjörn !

Staffan Lundmark

Från inspelningen med Holger Hanson

Holger Hansson och Torbjörn Näsbon

Holger Hanson, Martin Bylund och
Torbjörn Näsbon lyssnar på resultatet

Invigningen av Gastronomiska rummet

Staffan Lundmark inleder festen, Elin Johansson lyssnar.

Sven Johansson och universitetets rektor, Sigbrit Franke

- 9 -

Paltjakt

Ett lingvistiskt, gastronomiskt, etnologiskt och medicinskt äventyr med lyckligt slut. Dessutom ett viktigt PS.

Du lutar ditt huvud i dina händer, du är trött och förbi. Livet synes vara utan mening. Tankarna får inget fäste. Finns det något som kan ge dig styrka? Kanske hägrar i fjärran ett avlägset mål? *Palten*? Då kan arkivet hjälpa dig en bit på vägen.

Följ med på en tur genom DAUM:s kulinariska irrgångar på jakt efter *palten*. Låt *palten* på detta sätt bli bekräftad!

1. Du söker ordet

Gläds åt att SAOB hunnit behandla ordet *palt*! Ordets historia är, förstår man, något dunkel. I vårt språk noteras det från 1600-talets förra hälft. Etymologiska ordböcker, t ex Hellquist Svensk etymologisk ordbok, hänvisar till liknande ord i tyskan och också i slaviska språk, ofta med en innebörd 'bit', 'stycke', 'klump'. Den nutida betydelsen av svenskans *palt* med syftning på maträtt anges på följande sätt i SAOB:

(numera i sht ngt bygdemålsfärgat l. om ä. förh.) större klimp l. rundad bit beredd av en deg av bl.a.mjöl o. blod o. kokad i vatten: i vissa delar av Norrl. äv. om dylik klimp av huvudsakligen kornmjöl (o.potatis) o. vatten (o. ofta fylld med fläsktärningar); stundom äv. med annan sammansättning; ofta koll. l. ss ämnesnamn.

Ordet förekommer ibland i litteraturen, t ex hos Anna Maria Lenngren i Tekonseljen från 1775, där det förtrytsamt frågas

Vet du väl hur min Gran-Fru gör?
Gud vet hur det så til kan räcka,
At palt i bara smöret bräcka,
Och vräka bort båd skum och flott.

Ett annat exempel från litteraturen. År 1948 skriver Harry Martinson i *Vägen till Klockrike* om den arme Snålen:

En av hans trognaste följeslagare genom livet var en gammal palt, som han förvarade högst uppe på översta hyllan i ett skåp, så högt att palten var oåtkomlig för honom själv, såvitt han inte ställde sig på ett bord och drog fram den med hjälp av en långskaftad ugnsraka. Men så långt gick han sällan. Palten dvaldes för det mesta i frid, hopkurad i sitt skåp och med mögelpälsen på ryggen stående på ända som en blå ragg. Till slut liknade den ankomna palten en skrämnd sork som mot all natur blivit inmotad i skåpet.

Palten är ett kärt ämne i många talesätt. I Magdalena Hellquists *Bättre grå kaka än ingen smaka*, uttrycks t ex följande väsentliga insikt: *Aller val man se mett att man int jer-se et-opp n fläskpalt* (Norsjö 3722).

2. Du söker ingredienserna

Norrländsk uppslagsbok (NU) blir nästa lämpliga hållpunkt i paltjakten. De inledande raderna till uppslagsordet *palt* ger oss en första insikt och därtill en ny term: "**palt**, en av många maträtter under samlingsnamnet *kams*. Palträtter är kända sedan förhistorisk tid. De framställs genom att man ältar mjöl och gryn (sedan 1800-talet även potatis) till en deg".

Kams förklaras i NU vara ett "samlingsnamn för ålderdomliga nordeuropeiska maträtter där vegetabilier och animalier ältas ihop (därav ordet *kams* av *kamsa* 'älta') och kokas i vatten eller vassle eller steks i flott". Ordet är vanligt i norskan och möter i formen *gámssa* i lulesamiskan. Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid (KL) saknar uppslagsordet *palt* och anger för **ordet kams** att det

- 10 -

visserligen inte är belagt i medeltida källor men att **maträtten** under skilda benämningar till karaktär, funktion och utbredning "röjer en ålderdomlig mathållning och kokkonst." Så klarläggs att företeelsen som sådan med i princip identiska ingredienser är mycket gammal: "Mjöl, messmör, blod, fett från husdjuren, gåsfett liksom ister från sjöfågel och på vissa håll sälspäck, vidare fisklever och fiskrom, bitar av fisk, sill och ål har blandats med mjöl och gryn".

Det finns andra kända benämningar än de två nämnda, t ex *klubb*, *klot*, *krumme*, *komle*, *kompe*. *Kams*-mat osv är brödkulturens föregångare menar KL och hänvisar till ett arkeologiskt fynd från 200-300-talet i Halland, där man i ett kärl menar sig kunna urskilja blodpalt, dvs en blandning av blod och säd.

Nils Keyland ger i *Svensk allmogekost*, 1919, en översikt över olika sorters *palt* med utgångspunkt i benämningarna *mjöl**palt* och *blod**palt*. *Kams* sägs vara "den vanliga östnorrländska benämningen på all palt. Den återfinnes i Hälsingland och övriga kustlandskap norrut." Och *kroppkakan* med rykte om sig att vara öländsk "är likväl ingenting annat än en föga ursprunglig form av mjöl med inblandning av potatis (liksom västerbottenspalten)".

Den som vill fördjupa sig i allmogens hushållning i äldre tider och specialstudera *kamsen*, *palten* osv hänvisas till en artikel av Åsa Nyman och en bok av Alfa Olsson. Se litteraturtipsen nedan!

3. Du söker folkligt stöd

DAUM:s eget material från Västerbotten och Norrbotten ger besked om mängder av olika palttyper. Ordet *palt* i arkivet bär förleder som förklarar olika sorters inlägg: *blind-*, *blod-*, *deg-*, *fet-*, *flat-*, *fläsk-*, *hjärn-* 'palt med mjöl, blod och hjärna', *ister-*, *kornmjöls-*, *mjöl-*, *pippel-* 'njure', *potatis-*, *pär-*, *tjock-*.

Och efterlederna berättar om paltens användning, tillredning och förvaring: *-bit*, *-bröd*, *-bytta*, *-deg*, *-gryt*, *-kniv*, *-mjöl*, *-rus*, 'ett kok av palt' (Hössjö, Umeå lfs), *-slev*, *-slunga* '(mat)väska med bara ett bärband' (Jörn), *-spad*, *-spöd* 'träspade' (Nederluleå, Hössjö, Umeå lfs), *-sticka*, *-såd*, *-tråg*, *-vacke* 'vacka fylld med palt', (Nederluleå, jfr *väikk* 'liten förvaringskista', "vacke", fi *vakka*). I överförd betydelse *-dryft* 'slö kvinna', såsom skällsord, (Nederluleå). Därtill skall nämnas att i många uppteckningar från både Västerbotten och Norrbotten förekommer ordet *kams* i betydelsen 'palt'.

4. Du söker receptet

Lugn i stormen! Visst verkar det finnas många sorters paltar men *pitepalten* är det väl ändå något särskilt med? Vi vänder oss till ännu en auktoritet, nämligen Kurt Genrup. I hans artikel Om palt och pitepalt anar vi den sansade vetenskapsmannens öde att i hovsamma ordalag tvingas ge smärtsamma besked. Visst finns pitepalten i Piteå och angränsande bygder men den finns också på andra håll i mer eller mindre liknande form. Är det då *pitepalt*, *kirunapalt*, *glommersträskpalt*, *vilhelminapalt*, *sävarpalt* eller vad? Se där en närmast olöslig filosofisk fråga. Vi lämnar den frågan åt sitt öde och beger oss raskt till Gastronomiska rummet på DAUM för att där hämta några prov på paltrecept. Se nedan!

5. Du söker den medicinska kommentaren

Du lagar och äter en palt, kanske två, kanske tre. Du njuter och du anar - nu nästan inom räckhåll - paltens idé men du förnimmar i det samma en viss mattighet. I sista stund lyckas du i Norrländsk Uppslagsbok finna sakkunnig förklaring till det medicinska fenomen som nu så dramatiskt hotar:

"paltchwemma", det tillstånd av översinnlig svaghet som infinner sig efter intagandet av den tredje palten. I sina extrema yttringar faller paltätaren raklång på golvet. Enligt en neurolog torde tillståndet ha sin biologiska förklaring i att allt tillgängligt blod distribueras till tarmarna för att smälta paltarna och sålunda inget blod blir över för hjärnans behov.

Och du repar dig - till slut.

Jan Nilsson

- 11 -

PS Att kams - med lite olika innebörd - förekommer i t ex Ångermanland och Jämtland är välbekant. Mycket talar för att ordet kams har varit mycket vanligt förr också i Västerbotten och Norrbotten. Ordet palt förefaller nu att bli mer eller mindre allenaord i de två nordligaste länen. Man kan fråga sig hurdant läget är år 1996.

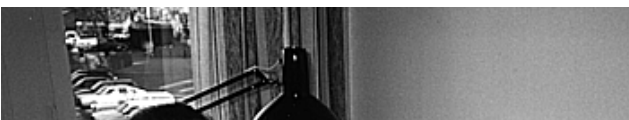
Finns det överhuvud någon som i dag i västerbottniska eller norrbottniska bygder använder ord som kams eller klubb/klåbb eller liknande för palt-rätter?

Du som vet något och vill hjälpa oss - gärna också med recept! - ska strax ta kontakt med oss på DAUM. Skriv ett kort och berätta! Glöm inte bort att skriva ditt eget namn och var du bor. Adressen till oss finns på sista sidan av DAUM-KATTA. Vi lovar fina recept i retur!

DS

NÅGRA LITTERATURTIPS

Genrup, Kurt, Om palt och pitepalt, Pitebygdens fornminnesförenings årsbok, 1991	Mat i Skelleftebygden, 1995
Hellquist, Svensk etymologisk ordbok, 1948	Mat i Västerbotten, 1985
Hellquist, Magdalena, Bättre grå kaka än ingen smaka, 1995	Norrbottens matbok, 1981
Keyland, Nils, Svensk allmogekost, 1919	Norrländsk uppslagsbok, 1996-
Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, 1956-1978	Nyman, Åsa, Knettir, klåbb, kams och palt, Nordskandinavisk etnologi 3, 1984
Martinsson, Bengt, Paltens höga visa - ett kåseri, Pitebygdens fornminnesförenings årsbok 1991	Olsson, Alfa, Om allmogens kosthåll, 1958
	SAOB, Svenska akademiens ordbok, 1898-

Om kommande bok

Inom kort kommer en ny bok att ges ut i DAUM:s

skriftserie A. Dialekter, nämligen en ordbok över dialekten i Nysätra socken sådan den talades i början av 1930-talet. Själv född och uppvuxen i socknen, närmare bestämt i Nybyn, kyrkbyn, började jag 1987 att uppteckna dialektord ur minnet, gå igenom de två tidigare utgivna dialektordböckerna i landskapet Västerbotten, nämligen J. V. Lindgrens Ordbok över burträskmålet, Evert Larssons och Sven Söderströms Ordbok Hössjömålet samt DAUM:s samlingar av upptecknade dialektord varvid jag upptäckte en del ord som jag känt igen men glömt att ta upp. Därefter började det egentliga arbetet med boken: att lägga in materialet i dator. Först det riksspråkliga

uppslagsordet, ordklass, därefter ordets dialektala uttal, dess betydelse och därefter ofta ett språkprov, d.v.s. ett exempel där dialektordet ingår.

Arbetet som har tagit nära tio år i anspråk och omfattar drygt 9.000 ord är nu föremål för granskning av språketare. Detta skriver bokens författare som är

Astrid Lundgren

- 12 -

Pitepalt

5 - 6 potatisar, 2 dl vetemjöl, 4 dl kornmjöl, 1 1/2 msk salt.

Till kokning: 2 l vatten, 2 msk salt

Potatisarna skalas, rives och blandas med mjölsorterna. Koka upp det saltade vattnet. Forma smeten till "små snöbollar" och koka upp 5 - 8 paltar i taget. Servera dem heta tillsammans med stekt fläsk, gärna rimmat eller med smält smör. Om det blir paltar kvar kan dessa stekas i smör- och åtas med antingen lingonsylt eller stekt fläsk.

Winlund, Lennart, Winlunds första kokbok - med en speciell hyllning till norrländsk gastronomi, 1987

Palt n opa Peitmåle

10 nevafoil å kornmjöl
 En litn pila gröut å vatn
 Nager kåoke-päro å leka mang råreve
 å så nalta sålt
 Hack na fläsk öte inkråme
 Råid däigen lagomt tjäck
 Tröck ihäop fläske så hä blei som en litn moil
 Kle moiln vä nalta däig så hä blei som en större moil
 Hev döm nede en groit vä kåocke-vatn å nalta sålt
 Lett döm stå å kåok en teim.
 It vä andakt!

Genrup, Kurt, Om palt och pitepalt, Pitebygdens

Pitepalt

Upptecknat 1941 i Vilhelmina, Lappland. A Nymans saml.

Rå potatis rivs på rivjärn och får rinna av. Kornmjöl (numera oftast vete) blandas i potatismassan, som bearbetas till en fast deg. Runda bollar formas med händerna och i deras mitt placeras "fårfeta" (fårtalg). De får koka i saltat vatten, tills de flyter upp. Äts varma tillsammans med sirap.

Nyman, Åsa, Knettir, klåbb, kams och palt, Nordskandinavisk etnologi 3, 1984

- 13 -

Skrattaborren

På många håll i Västerbotten finns det Skrattaborrtjärnar och Skrattaborrmyrar, som i t.ex. Norsjö, Stensele, Lycksele, Bjurholm, Fredrika och Åsele socknar. I DAUM:s dialektordregister kan man finna belägg för att man talat om skrattaborrar åtminstone i Arjeplog, Anundsjö, Vilhelmina, Stensele, Norsjö, Hörnefors och Sorsele.

Vad är då en skrattaborre? I dag vet vi att skrattaborren är en vattensalamander. I Sverige finns två sorters vattensalamandrar, Mindre vattensalamander (*Tritus vulgaris*) och den mer sällsynta Större vattensalamandern (*Tritus cristatus*). I Västerbotten finns, vad man vet, endast den mindre vattensalamandern. Den blir upp till 10 centimeter lång med svans och allt. Förr trodde man att skrattaborren var en slags fisk med ben att springa med. I DAUM:s samlingar finner man uppteckningar och inspelningar där det berättas om hur fiskare fått skrattaborrar på kroken men när man fått upp "fisken" på land har den raskt klättrat upp i närmaste träd med rev och krok i mun. Man trodde att skrattaborren bringade olycka och såg man en sådan när man fiskade var det bara att avsluta fisketuren och återvända hem igen.

Många har under årens lopp försökt fånga skrattaborrar, med mer eller mindre lyckat resultat. När Johan Wilhelm Zetterstedt 1832 gjorde sin resa genom Umeå lappmarker fick han i Vilhelmina höra talas om skrattaborren. Han ägnade flera dagar åt att försöka få se djuret men misslyckades. Så här fick Zetterstedt skrattaborren beskriven för sig:

"Skrattaborrens utseende uppgifves olika. De flesta beskrifva honom såsom till formen något liknande en abborre, till färgen öfverallt gråaktig, nära ett qvarter lång, och i hufvudet försedd med 2:ne böjda horn eller 2:ne tums långa, smala remmar, hvilka under djurets så kallade flygt (då det begifver sig ned från höjder) skola vara raka och horisontelt utstående". (Zetterstedt, Joh. Wilh. Resa genom Umeå lappmark i Vesterbottens län. Örebro, 1883. S. 159).

I en inspelning från Norsjö (DAUM Ka 117) berättas det om en gruvingenjör i Malå som också fått höra talas om denna märkliga fisk som klättrade i skogen. Han lyckades med viss möda fånga ett tjugotal i en plasthink och han fick under fisketuren med egna ögon se hur djuren kastade sig ned ur träden när någon närmade sig efter stranden. I en inspelning från Stensele (DAUM Ka 1165) berättas det om en skrattaborrtjärn i Forsvik. Mitt uppe på Stenseleberget i Forsvik finns en djup tjärn som tidigare hyste skrattaborrar. Där kunde man lätt fånga skrattaborrar, berättas det. Salamandrarna var nyfikna och plaskade man lite i vattnet så kom de simmandes och så kunde man ta dem med håv. I mitten av sextioalet planterade man in örting i tjärnen och skrattaborrarna försvann.

Varför kallas den då skrattaborre? På inspelningen från Stensele berättar man att när man tog upp en

skrattaborre och lade den på rygg i rödmossan och kittlade den på magen så åstadkom den ett lågt smackande läte, men det var också det enda läte som den gav ifrån sig. Ordet har inte med verbet skratta att göra utan troligare är det besläktat med substantivet skratten. Skratten var sen gammalt en benämning på den onde och användes om trolltyg av skilda slag. (Jfr skratti med samma innebörd i isländskan.)

Idag minskar antalet lokaler i Västerbotten där man kan finna den mindre vattensalamandern. De allvarligaste hoten mot salamandern är inplantering av ädelfisk och den miljöförstöring som följer med skogsbruket. Snart kanske det enbart är ortnamnen som kan berätta att en gång fanns i Västerbotten ett märkligt djur som man kallade för skrattaborre.

Angelica Lindgren

- 14 -

Visor, rim och ramsor

Människor har och har haft ett starkt behov av att berätta och att höra historier och sagor om fantastiska världar och händelser. Idag får vi historierna presenterade av tidningar, TV och film, men i äldre tid innan medierna var uppfunna och inarbetade i vår vardag, berättades historierna muntligt när människor möttes; kanske på kvällarna i skenet från spisen hemma i gårdarna.

En speciell kategori gemensamhetsskapande uttryck som ligger nära historierna är ramsor. En ramsa är ofta uppbyggd som en historia men innehåller till skillnad från historian ytterligare några element i framställningstekniken, nämligen rytm och rim, som ju utgör själva fundamentet för en ramsa.

Nästa steg på skalan över uttryck för folksjälens är visorna. Visor består ofta av en historia, där rytm och rim ingår som i en ramsa, men här har ytterligare ett element tillförts i framställningstekniken, nämligen musiken.

Varför sjunger man visor och berättar ramsor, egentligen? Ja, det finns naturligtvis många svar på en sådan fråga; visor och ramsor har många funktioner. Förutom att vara en källa till skratt och munterhet - ofta ingår ju ett inslag av komik - så har de också en social gruppsammanhållande funktion: en viss gemenskap har en viss repertoar. Visor och ramsor ger också barnen en introduktion i språkets alla uttrycksmöjligheter genom rim, assonanser och den rytm som bildas genom tryck på vissa stavelser i texten.

Johan Nordlander, kulturpersonligheten från Multrå, gjorde ett utomordentligt gott insamlingsarbete bl.a. av visor, rim och ramsor som han publicerade i "Svenska barnvisor och barnrim" (1886). Där presenteras drygt 850 rim och ramsor med varianter. En synnerligen imponerande samling!

Titeln på skriften kanske är en aning missvisande eftersom många av visorna och ramsorna sannolikt inte var ägnade för barnaöron. I förordet till 1971 års upplaga konstaterar Lars Furuland att Nordlander "inte väjer för det 'fula' i rim och ramsor". Man kan emellertid anta att ramsorna brukats i olika kontexter, såsom av vuxna till andra vuxna, av vuxna till barn, och av barn till andra barn.

När det gäller visor och ramsor av vuxna att åhöras av andra vuxna ser man i Nordlanders samling, att de innehåller mängder av antydningar och underförstådda inslag, ett 'friare' språk, och innehållet är förstås hämtat från den vuxna världen, bl.a. "lifvets sorger ock bekymmer", "kärlek ock frieri", "oenighet eller t. o. m. otrohet inom äktenskapet".

Betraktar man kategorin visor, rim och ramsor av vuxna till barn, har de ofta en tröstande, omhändertagande funktion där den vuxne (föräldern) visar sin kärlek till barnet, eller som Nordlander formulerar det när han talar om vaggvisor: "När skulle väl de tankar ock känslor, som bo i människobrost, sannare framträda ock söka sig uttryck, än när modern söfver sitt späda, menlösa barn, sitt hopp ock sin ålderdoms stöd?".

För kategorin visor och ramsor av barn till andra barn kan man nog utgå ifrån att exempel från de två tidigare nämnda kontexterna allmänt brukades, men att barnen även hade sin egen repertoar av visor, rim och ramsor, som till form och innehåll speglade deras situation i livsbanan. Nordlander skiljer dock inte ut någon sådan

kontext i sina samlingar.

Man kan vidare tänka sig att barnen i sin strävan att töja på det värdesystem som satts upp av vuxenvärlden sjöng och rimmade på ett sätt som inte var ägnat för de vuxnas öron. Trots att Nordlander inte "väjt för det fula" anar jag att det frodades ännu frispråkigare rim, en nivå under dem som återges i samlingen. Det vore intressant att samla in exempel på visor, rim och ramsor även ur den här kategorin, för att få en inblick i värdesystemet i barnens subkultur, som existerade parallellt med den socialt accepterade kulturen (jfr t.ex. Anderberg, af Klintberg, Mattsson: Fula visboken).

Emellertid riktar sig mitt intresse som småbarnspappa nu mest mot sentida visor, rim och ramsor, både dem jag själv fick höra som barn och dem mina barn nu använder.

- 15 -

Ett exempel på en sådan sentida ramsa, som förekom på 1960-talet och som barnen fortfarande använder handlar om *Jan banan*, här återgiven i tre varianter:

Jan banan satt i en gran	Jan banan satt i en gran	Jan banan satt i en gran
granen börja vicka	granen börja vicka	granen börja vaka
Janne fick en flicka	Jan fick se en flicka	Jan börja paja
flickan hette Anna	flickan hette Pia	Jan banan satt i en gran
dom kysste varandra	Jan blev kär och fria	(1996, meddelaren 7 år)
(1960-tal)	(1996, meddelaren 13 år)	

Jag kan också känna igen ramsan om *Anna panna*, även om hon hette *Ulla bulla* i början på 1960-talet:

Anna panna stekte fläsk
nitton hundra sjutti sex
Fläsket brändes,
Anna skämdes,
klockan slog,
Anna dog

Årtalet för den stackars flickans ödesdigra misstag med fläsket har dock förändrats med tiden. På 1960-talet inträffade olyckan med det brända fläsket år 1956, eller i en annan variant från den tiden, redan år 1896. Som vi ser avslutas årtalen i alla tre varianterna med siffran 6, för att assonansen med *fläsk* ska vara fullständig.

En annan typ av ramsor som förekommer idag, men som jag inte känner igen från min egen barndom, är de som barnen kallar *halvsagor*:

Det var en gång en ko och en kalv
Nu är sagan halv
Så gick kon och kalven ut
och nu är sagan slut

Det var en flicka som ramla i sörjan
Sagans början
En ko och en kalv
Sagan halv
En tråd och en knut
Sagan slut

Visor har sjungits för barn i alla tider, och en visa jag själv fick höra som barn i slutet av 1950-talet, är den sedelärande visan om "Haren och snigeln". Temat i visan är välkänt och förekommer bl.a. i många sagor, men just den här visan har jag ännu inte stött på i någon visbok.

Visan är uppbyggd omkring ett s.k. omkväde och texten lyder på följande sätt:

Haren och snigeln

1. Så sakta du kryper, din stackare där!"
Didelum didelum dej
Det kan ej gå fort med den börda jag bär.
Didelum didelum dej

Jag vågar hålla vad ändå, hare, även med dej
att före fram till målet nå."
Didelum didelum dej

3. Så sprang han i bukter och lekte en stund,
Didelum didelum dej
tills under en buske han tog sig en blund.
Didelum didelum dej

Men snigeln knogade sig fram - haren han vilade sig. Så går det ofta för envar - vänner tro ni blott mej,
Till slut han var vid tallens stam.
Didelum didelum dej

2.Låt gå, sade haren, till tallen som står
Didelum didelum dej
därborta på kullen, kapplöpningen går.
Didelum didelum dej

Men jag har inte bråttom jag, vänner tro ni blott mej.
Jag hinner roa mej ett slag
Didelum didelum dej

4.Här är jag, sa snigeln, men var är du?
Didelum didelum dej
Men haren satt stilla och drömde ännu.
Didelum didelum dej

Men jag har inte bråttom jag, vänner tro ni blott mej,
som sover bort den tid han har!
Didelum didelum dej

Känner någon av Daumkattas läsare till visan är jag intresserad att få veta mer om den!

Ola Wennstedt

Mormors sylta

Nu när mörkret smyger sig på och vi i förfärande hastighet återigen närmar oss den stora skink- och syltafestligheten kommer jag att tänka på mina barn- och ungdomsårs flydda syltor. Tyvärr håller kunskapen om vilka sensationella smakupplevelser som vällagade syltor har att erbjuda på att försvinna i tidens malström, och även för den matintresserade är ett syltakok inte något man helt apropå företar sig i det urbana

ensamhushållet. Föralldel kan man i våra butiker finna ett urval industriproducerade föremål som lömskt uppges utgöra någon slags sylta. Men i jakten på den för alla människor hett åtrådda känslan av ursprung och igenkännande kan den ängsligt tillbakablickande dock raskt konstatera att det glada budskap som sprids från bjärta omslag sällan har med verklig sylta att göra.

Den påstådda kalvsyltan kan undantagsvis dubbas till förmodad kalvsylta, dock att smak och konsistens utan vidare kan fastslås vara precis fel och att färgen i allmänhet är ohälsosamt röd. En hemlagad kalvsylta av yppersta sort har på ett självklart vis rätt smak och konsistens samt strålar av en läckert ljusgrå ton som på ett harmoniskt sätt verkar som fond till den glada kolorit vilken består av rödbetsspad och solgul potatis! Om övriga industrisyltor, vilka uppgives vara rullade, pressade, bankade och jag vet inte vad, kan väl på allra barmhärtigaste vis yttras det omdömet att syltorna ifråga kan förmodas ha utomordentligt hög mekanisk slitstyrka. Typiskt sett skall dock exempelvis en presssylta inte ha hög mekanisk slitstyrka, tvärtom skall pressyltan ha *låg* mekanisk slitstyrka, upphjälpt av kylslagen förvaring. På så vis kommer den kylslaget fasta pressyltan att kunna skivas och uppläggas för uppnående av rumstemperatur. Sålunda förvandlas den till en friktionskänslig kombination av lös, kraftfull gelé och spänstig, tärnad fläsklägg - en läckerhet i absoluta tal!

Men att i ord rätt beskriva det svårmod som drabbar varje grisarnas vän efter ett enstaka försök att konsumera industrisyltade grisfötter är sannolikt inte möjligt. Den lyckliga grisfoten återfinnes däremot i en Höganäskruka, en ljusgrå mjällhet tillsammans med ett löst men smakrikt gelé, på tallriken presenterade för en smula matättika och kamraterna rödbeta och potät.

Allra främst bland syltor sätter jag ändå den sylta som jag egentligen inte minns. Om denna brukar jag berätta för mina vänner vilka då oftast låter spärra upp ögonen och uttrycka tvivel avseende min sannfärdighet. Jag vet att jag kanske endast har ätit den en gång, men jag vill gärna tro åtminstone två. Jag har ett mycket precist minne av råvaran men om smaken minns jag intet, det senare förhållandet brukar för övrigt mina föräldrar framhålla som en för den yngste sonen väldigt lycklig omständighet. Strängt taget förefaller det som om det endast är jag och en av mina bröder som har positiva minnen av mormors presssyltade älgmule. 'Älgmulealadåb' som jag, eller om det var mormor, kallade den.

På 70-talet tillbringade 'a mamma' fortfarande somrarna i den stuga som morfar byggt på 30-talet och självklart minns jag dagarna hos mormor som uteslutande soldammigt skållheta. Därvid slutar dock standardnostalgin eftersom solvärmen gjorde mig illamående och alla läskiga insekter drev mig till hysteri bara på vägen från bilen till farstukvisten. Men mormor var snäll! Hon hade karameller, spelade femkort och dyng-tunna och bergsäkert hade hon massor av 'Hemnets Journal'. Tidningar som man kunde ta med till stugans svalaste rum för att där läsa om THX-doktorn och om mellankrigstidens alla dunkla kriminaldåd i det brittiska imperiets mer avlägsna hörn.

I mormors by vet jag att tjuvskjutet älgkött bars och konserverades ända in på 50-talet, att handlaren roat brukade notera byinnevånarnas samtidiga inköp av salt och vitpeppar och att det var väldigt viktigt att konservburkarna ställdes allra längst in i källaren, bakom alla syltburkar och saftflaskor. Mormor föddes i ett samhälle jag inte ens kan föreställa mig och slutade sina dagar i det enda samhälle jag känner. Självklart kokade mormor de välbekanta och kulinariskt självklara ko- och grisbaserade syltorna men hon visste också hur man tillvaratog och gjorde sylta på älgmule.

Jag minns att jag tyckte den var god men jag har alltså ingen aning om vad den smakade och jag har lovat mig själv att aldrig någonsin smaka en sådan sylta igen. Mamma brukar säga att konsistensen 'var som fet'. Kanske minns jag att 'älgmulealadåben' var väldigt mörk till färgen? Jag antar att jag åt den på knäckebröd? Men vad jag kristallklart minns är hur en älgmule ligger i en bunke som står på

- 18 -

diskbänken. Jag minns att jag tittar rakt ned i bunken så jag måste ha hunnit bli lite äldre, 12-13 år kanske? Den drar i kallvatten för att sedan kokas, antagligen på vedspisen med lök, morot, salt och peppar. Älgmulen flyter med bara det allra yttersta av näsborrarna över ytan, ungefär som när älgar simmar. Jag minns bunken precis, ljust pastellgrön med grå repor i botten, i en semitransparent och väldigt fet plastkvalitet. Sannolikt

finns bunken kvar, hursomhelst finns en likadan fast ljus gul hemma hos mina föräldrar.

Jag minns att det är en het sommardag.

Men det sista är förstås alldeles fel, för i slutet på 70-talet sköts inte längre älg på olaga tid i mormors by.

Stig Sjödin.

I gastronomins tecken

Elin Johansson och Kurt Genrup

Elin Johansson intervjuas av Sofi Lestander, Radio Västerbotten.

J A Linders dricka hade en strykande åtgång! Håkan Lundgren och Lars-Erik Edlund.

- 19 -

Johan Nordlander-sällskapet,

med ca 700 medlemmar från hela Norden, "har som främsta syfte att etablera ett närmare samarbete mellan fackforskare och fritidsforskare, framför allt sådana med inriktning mot norrländsk humanistisk forskning. Målet är att forskare med olika bakgrund skall kunna publicera både artiklar med vetenskapliga ambitioner och sådana arbeten som har karaktär av meddelanden och aktstycken." (Norrländsk uppslagsbok, 3, s. 224). Sällskapets tidskrift *Oknytt* utkommer med två dubbelnummer per år. Medlemsboken *Tre kulturer* har sedan sällskapets bildande utkommit med sex nummer.

Medlemskap får man genom att vända sig till skattmästaren Sigurd Nygren, Måttgränd 80, 906 24 UMEÅ. 090-18 64 80. Årsavgiften är 150 kronor.

Skattmästaren svarar också för försäljning av sällskapets skrifter.

Utgivna skrifter

Nr 1. JOHAN NORDLANDER 1853-1934. Biografi. Bibliografi. Ett antal uppsatser. Sammanställda av Lars-Erik Edlund. Umeå 1979.

Nr 2. ÖVRE NORRLANDS BYGDEMÅL. Berättelser på bygdemål med förklaringar och en dialektöversikt. Samlade och utgivna av Karl-Hampus Dahlstedt och Per-Uno Ågren. Andra upplagan. Umeå 1980.

Nr 3. NORRLÄNNINGAR FÖRR OCH NU. Från järnålderns Genebor till Multrä myror. Utgivare: Lars-Erik Edlund. Umeå 1980.

Nr 4. FRÅN FINNMARKER OCH ÅDALAR. Mellannorrländsk kultur- och socialhistoria från sju sekler. Redaktör Lars-Erik Edlund. Umeå 1982.

Nr 5. Algot Hellbom: MEDELPADS SYDGRÄNS. Med huvudvikt på medeltiden och 1500-talet. Umeå 1984.

Nr 6. Paul Lundin: SANNINGAR OCH SÄGNER I ÅDALSLIDEN. Tilläggsdel: Källor och register. Umeå 1984.

Nr 7. Simon Johansson: JORDNÄRA. Taveljö-bygden under fyra sekler. Umeå 1984.

Nr 8. PETER ARTEDI OCH NORDMALINGS FLORA jämte en levnadsteckning och en utredning om släkten Arctaedius. Skrift, ägnad minnet av Peter Artedi (1705 - 1735), utgiven av Nordmalings hembygdsförening i samarbete med Johan Nordlander-sällskapet. Umeå 1985.

Nr 9. Tom Ericsson: VISION OCH VERKLIGHET. Landshövding Gabriel Gyllengrips riksdagsrelation år 1734. Umeå 1987.

Nr 10. Margit Wennstedt: PEHR STENBERGS UMEBESKRIVNING. Umeå 1987.

Nr 11. Christer Westerdahl: "ET SÄTT SOM LIKNAR THEM UTI THERAS ÖFRIGA LEFNADSART". Om äldre samiskt båtbygge och samisk båthantering. Umeå 1987.

Nr 12. Lars Andér: TBC. Tuberkulos och tuberkulosvård i sundsvallsområdet 1890-1918. Umeå 1989.

Nr 13. Lars-Göran Tedebrand: HISTORIA. Norrländsk och annan. Umeå 1989.

Nr 14. Johan Nordlander NORRLÄNDSKA SAMLINGAR. Första serien 1-6. Umeå 1990.

Nr 15. Magn. N. Nordenström: UTKAST TILL BESKRIFNING ÖFWER STÖDE SOCKEN vid Medelpads södra ådal belägen. Umeå 1990.

Nr 16. Gustav Lundblad: LITTERATUR OM ÖVRE NORRLAND 1951-1960. Umeå 1991.

Nr 17. Johannes Nahlén: EGNA MÄRKEN. Om bomärken och märkessamling Umeå 1992.

Nr 18. Lars-Göran Tedebrand: STRÖMMING OCH DEMOGRAFI. Familj och hushåll i bottnisk kustbygd 1650-1950. Umeå 1996.

TRE KULTURER. Medlemsbok för Johan Nordlander-sällskapet 1-. 1983-.
OKNYTT. Tidskrift för Johan Nordlander-sällskapet 1-. 1980-.

- 20 -

[SKRIFTER UTGIVNA AV DIALEKT-, ORTNAMNS- OCH FOLKMINNESARKIVET I UMEÅ](#)

- 21-22 -

- 23 -

DIALEKT-, ORTNAMNS- OCH FOLKMINNESARKIVET I UMEÅ (DAUM)
Box 4056, Jägarvägen 18, 904 03 UMEÅ,
Tel Expedition och bibliotek 090-13 58 15

Telefax 090-13 58 20

E-post: daum@daum.umu.se

<http://www.umu.se/daum/>

Arkivchef 13 58 16 , förste arkivarie 13 58 18

Arkivarier 13 58 17 (samiska), 13 65 33 (datorer), 13 65 63 (musik)

DAUM-KATTA / Ola.Wennstedt@sofi.se. / 13 juni 2003